

DS

ASKERÎ TARİH

Araştırmaları Dergisi

ISSN : 1303-9342

Yıl : 2

Şubat 2004

Sayı : 3

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları

OSMANLI DEVLETİ'NİN KAFKASYA'DAKİ ASKERİ YATIRIMLARI

Yard. Doç. Zübeyde GÜNEŞ YAĞCI

1. Giriş

Kafkasya, Karadeniz ile Hazar denizi arasında bir köprü görevi görmektedir. Kuzeyi Don-Volga nehirlerinin birbirlerine en fazla yaklaştığı nokta, güneyi ise Türkiye ve İran ile çevrili durumdadır. Bölge dağlık olup, Kafkas dağları hem bölgeye adını vermekte hem de Hazar denizi kıyısından başlayarak Karadeniz kıyısındaki Anapa Kalesi'ne kadar uzanmaktadır. Kısaca Kafkas dağları güneydoğudan kuzeybatıya doğru bir hat çizmektedir.¹ Kafkasya, Asya ile Avrupa arasında olması itibarıyla iki kıta arasındaki transit ticaret yollarının kesiştiği önemli bir noktadadır. Bu nedenle eski çağlardan itibaren ticarî bakımdan büyük bir pazara sahip olması nedeniyle de birçok milletin bölgeye hâkim olma isteği olduğu bir gerçektir.² Ayrıca Çin'den ve Hindistan'dan gelen ipekli ve baharatlı malların Avrupa'ya ulaşmasında önemli rol oynayan Karadeniz limanlarının bulunduğu yerdir.³ Bunun yanında maden yönünden de oldukça zengin olması bugün dahi önemini yitirmesini engellemektedir.⁴

Bu itibarla Kafkasya, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında mücadele alanı olmuştur. Özellikle Rusların bölgeye hâkim olma düşüncesinden sonra Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki mücadele yoğunluk kazanmıştır. Kafkasya'nın sakinlerinin büyük bir kısmının Müslüman olmasının, Osmanlı Devleti'nin İslâm dünyasının lideri ve Osmanlı padişahının Müslümanların halifesi olması sıfatıyla daha da önem kazandığı bir gerçektir. Bu çalışmada Rusya'nın Kafkasya'ya hâkim olma çabalarına karşılık Osmanlı Devleti'nin bölgedeki faaliyetleri ele alınmaya çalışılmıştır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin bölgedeki askerî amaçlı yatırımları; kale, palanga ve asker sevkıyatı gibi askerî tahkimatlar ve bunların nedenleri üzerinde durulmaya gayret edilmiştir.

Rusya'nın Kafkasya'ya ilerleyişi XVI. yüzyılda başlamıştır. Ancak Rusya'nın kendi içindeki sorunları ve Osmanlı Devleti ile mücadeleyi bu dönemde göze alamıyor olması nedeniyle önemli bir aşama kat edememiştir.⁵ Fakat XVII. yüzyılın sonunda gerçekleşen ve Karlofça

* Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

¹ Ahmet Cevdet Paşa; Kırım ve Kafkas Tarihçesi, İstanbul, 1307, s.46. İsmail Berkok; Tarihte Kafkasya, İstanbul, 1958, s.3-5.

² Bu konuda daha geniş bilgi için bk. A. Canbek; Kafkasya'nın Ticaret Tarihi, İstanbul, 1978.

³ Wassan Giray Jabağı; Kafkas Rus Mücadelesi, İstanbul, 1967, s.23.

⁴ Mehmet Saray; "Kafkas Araştırmalarının Türkiye İçin Önemi", Kafkas Araştırmaları I, İstanbul, 1992, s.7-8.

⁵ Rusya bu dönem içinde Osmanlı Devleti ile boy ölçüşebilecek bir güce erişememesine rağmen, karşısındaki muhatabını rahatsız etmekten de geri kalmamıştır. Bu amaçla himayesi altındaki Kazakları desteklemiş ve onları kullanmıştır. 1642 yılında Azak Kalesi'nin Kazaklar tarafından alınması buna çok açık bir örnektir. Rusya her ne kadar konudan habersiz olduğunu iddia etse de Azak Kalesi beş yıl sonra Rusya'nın direktifi ile Osmanlı Devleti'ne iade edilmiştir.

Anlaşması ile biten uzun savaş döneminden sonra Rusya Kafkasya'ya doğru genişleme sürecini hızlandırmıştır.⁶ Bu nedenle Osmanlı Devleti ve Rusya arasında Kafkasya üzerindeki hâkimiyet mücadelesi XVIII. yüzyılda önemli ölçüde yoğunluk kazanmıştır. Tabii ki bunda Rusya'nın bölgeye doğru ilerleyişe geçmesi ve özellikle sıcak denizlere inme politikasının payı büyüktür. Bu politika çerçevesinde Rusya, dikkatini Karadeniz'i kontrol etme ve Kafkasya'ya hâkim olma üzerinde yoğunlaştırmıştır.

2. XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki Askerî Yatırımları

a. Küçük Kaynarca Anlaşması Öncesi Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki Faaliyetleri

XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti, Rusya'nın Karadeniz'e inme ve Kafkasya'yı ele geçirme çabalarına karşılık çeşitli tedbirler almaya çalışmıştır. Esasen Rusya, Deli Petro'dan itibaren Kafkasya'nın ve Orta Asya'nın zenginliklerini ele geçirmeyi tasarlamak bir yana bu yönde çalışmalara başlamıştı. Tabii ki bunda İran'ın ve Osmanlı Devleti'nin giderek zayıflamaya başlamaları ve iç sorunlar yaşamalarının payı oldukça büyüktür. Rusya, Hazar denizini hâkimiyet altına almadığı sürece doğu ticaretini kontrol etmeyi mümkün görmüyordu. Bu amaçla Rusya, İsveç'i yenerek Baltık denizine açıldıktan sonra Kafkasya'ya yayılma plânını uygulamaya karar vermiştir. Bu sırada İran ile Afganistan arasında meydana gelen savaş ona bu fırsatı vermiştir. Hatta İran, Afganlılara kaptırdığı İsfahan'ı geri almaya çalışırken Çar Petro'dan yardım istemişti. Şartların uygun olduğuna karar veren Petro, 1722 yılı yaz aylarında Kafkasya seferi ya da Hazar seferi adı verilen seferine çıkmıştır. Astırahan'dan başlayan harekât, Hazar denizinin batı sahillerinden ilerleyerek kısa sürede Derbend'e kadar ulaşmıştır. Harekât, durumdan endişelenen İngiltere'nin araya girmesiyle durmuş ve İran ile Rusya arasında 12 Eylül 1723'te bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmayla Derbend, Bakû, Gilan, Mazenderan ve Astrabat Rusya'ya bırakılmıştır.⁷

İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi, III/I, Ankara, 1988, s.33, Bu arada Rusya, ekonomisini ve askerî gücünü artırma gayretine girmiştir. Bu amaçla çeşitli ıslahatlar yapılmaya çalışılmıştır. Özellikle Çar Aleksey Michayloviç döneminde Avrupa ile ekonomik ve askerî ilişkiler artırılmış ve askerî yenilikler Rusya'ya getirilmiştir. Osman Köse; "XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri", Osmanlı, I, s.536. Ancak Rusya'da her anlamda yenilik Büyük Petro olarak bilinen Çar Petro zamanında gerçekleştirilmiştir. Rusya, Petro'nun reformları sayesinde Doğu Avrupa'nın en güçlü devleti hâline gelmiş ve bundan sonra Osmanlı Devleti için devamlı surette tehdit hâlini almıştır. Çar Petro'nun reformları hakkında geniş bilgi için bk. Akdes Nimet Kurat; Rusya Tarihi, Ankara, 1999, s.263-264

⁶ Rusya, 1683 tarihinde Osmanlı Devleti'ne karşı Avrupa devletleri tarafından Viyana kuşatmasından sonra oluşturulan kutsal ittifaka katılmıştır ve Avrupa devletleri içinde yer almıştır. Rusya ile 1700 yılında İstanbul Anlaşması imzalanmıştır. Halil İncalcık; "Struggle for East-European Empire: 1400-1700 The Crimean Khanate, Ottomans and Rise of The Russian Empire", Read at The International Conference on The Crimea: Past and Present, (12-13 May 1994), Kiev, s.14.

⁷ Süleyman Kocabaş; Türk-Rus Mücadelesi, İstanbul, 1989, s.94.

ğru
sya
mli
ğru
ıyı
me

ceri

nin

ve
aya
Orta
nde
erek
ctür.
etini
erek
ıaya
avaş
geri
juna
eferi
azar
adar
siyle
ışma
abat

Bütün bu gelişmelere seyirci kalmak istemeyen Osmanlı Devleti, Rusları Hazar denizi havzasından çıkarmak için harekete geçmiştir.⁸ Bu amaçla Gürcistan üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışmış ve böylece Gürcistan Osmanlı Devleti'nin nüfuzu altına girmiştir. Sonunda Rusya Osmanlı Devleti ile de anlaşma yolunu seçmek zorunda kalmıştır. 23 Haziran 1724 tarihinde Osmanlı Devleti ile Rusya arasında anlaşma imzalanmış ve Kafkasya üzerine nüfuz bölgeleri oluşturarak ele geçirdikleri bölgeleri aralarında paylaşmışlardır.⁹ Böylece Osmanlı Devleti, Rusya'nın Derbend ve Bakû dâhil olmak üzere Şirvan'ın kuzeyini kontrol etmesini kabul etmiştir. Rusya, tarihinde ilk defa Azerbaycan'ın büyük bir kısmını resmen topraklarına katmıştır.¹⁰ Fakat Çar Petro'nun 1725 yılında ölümü üzerine Rus ilerleyişi Kafkasya'da bir süre de olsa duraklamıştır.¹¹ İran ise bu durumdan istifade ederek Rusları Azerbaycan'dan çıkarmayı başarmıştır.¹²

Osmanlı Devleti, Rusya'nın Kafkasya seferinden sonra Kafkasya'da Rusya'nın ilerlemesine karşı çeşitli tedbirler almaya başlamıştır. Bu çerçevede güney ve batı Kafkasya'da yani Karadeniz'in doğu sahillerinde kale yapılmasına karar vermiştir. Öncelikle Faş,¹³ Sohum, Soğucak kalelerinin yeniden yapımı için 1723 yılından itibaren harekete geçilmiştir.¹⁴ Mimar Mehmet Ağa ve Hassa mimarlarından Yakup Halife öncelikle Sohum ve Soğucak kalelerinin, ardından da Faş Kalesi'nin yapılması için bölgede keşif yapmışlardır. Keşiften sonra Mehmet Ağa ve Yakup Halife, Faş Kalesi'nin yapılmasının uygun olduğu görüşüne varmışlar ve İstanbul'dan müspet cevap gelince kale inşaatına başlanmıştır.¹⁵ Aynı dönemde Soğucak Kalesi için de çalışmalar başlatılmıştır. Nihayetinde Yakup Ağa başkanlığında oluşturulan bir heyet, Soğucak Kalesi'nin keşif ve tamirat defterini hazırlayarak Babîâli'ye sunmuştur.¹⁶

⁸ Berkok; s.355.

⁹ İbrahim Yüksel; "Çarlık Rusyası'nın Azerbaycan'ı İstilas ve Osmanlı Devleti'nin Tutumu", Kafkas Araştırmaları I, İstanbul, 1992, s.26. Jabağı; s.26.

¹⁰ Ahmet Cevdet Paşa; Tarih-i Cevdet, I, s.280. İsmail Hami Danişment; İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, IV, İstanbul, 1972, s.14.

¹¹ Kocabaş; s.95.

¹² Zeki Velidi Togan; "Karadeniz", İA, II, Ankara, 1993, s.114.

¹³ Esasen Faş Kalesi, Osmanlı Devleti idaresinde 1579 yılında Kaptanı Derya Kılıç Ali Paşa tarafından Faş boğazında yapılmıştır. Kale ağaç malzeme kullanılarak yapıldığından, bölgenin nemli ve rutubetli olması nedeniyle kısa sürede çürümüş ve tamire ihtiyaç duyacak bir hâle gelmiştir. 1582 yılında Batum sancakbeyine kalenin taştan yapılması için emir gönderildiyse de bu neviden bir çalışmaya tesadüf edilememiştir. Fahrettin Kırzioğlu; Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi (1451-1590), Ankara, 1976, s.10-329.

¹⁴ Faş, Sohum ve Soğucak kalelerinin yapımı için kullanılan malzemenin büyük bir çoğunluğu Trabzon'dan gönderilmeye çalışılmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA); C As, No. 30438, Trabzon Kadısına ve Trabzon Anbar Eminine, Hüküm, 18 Zilkade 1136 (08 Ağustos 1724). Mahir Aydın; "Faş Kalesi", Osmanlı Araştırmaları VI, İstanbul, 1986, s.71.

¹⁵ BOA; MAD İnşaat Muhasebesi Defteri, No. 2542, (1136-1139). Muzaffer Erdoğan; "Osmanlı Mimarî Tarihinin Arşiv Kaynakları", İÜEF Tarih Dergisi, III/5-6, İstanbul, 1953, s.118.

¹⁶ BOA; MAD Masarif-i İnşaiye Defteri, No. 1367, s.2 vd.

misini
nıştır.
niş ve
etleri",
Petro
ın en
hâlini
Tarihi,

/iyana
te yer
gle for
ussian
3 May

Kalelerin yapımı ile ilgili 1723 yılında başlayan çalışmalar 1729 yılına kadar devam etmiştir. Kale yapımında kullanılacak malzemenin ve inşaatta çalışacak amele ve ustanın bölgeden değil de İstanbul'dan ya da bölgeye en yakın yer olan Doğu Karadeniz bölgesinden karşılanıyor olması sebebiyle kalelerin yapımı uzun sürmüştür. Ustalar ve ameleler umumiyetle İstanbul'dan gönderilmişlerdir. Bu arada Doğu Karadeniz ile karadan devamlı surette irtibatı olan Faş Kalesi ile Trabzon arasındaki kara yolunun da ulaşımına açılması için de harekete geçilmiştir.¹⁷

Bu sırada Osmanlı Devleti, Gürcü beyleri ile ilişkiyi artırmaya gayret sarf etmiş ve ileri gelen Gürcü beylerine çeşitli hediyeler göndermeyi ihmal etmemiştir. Bu sayede Gürcistan'ı yanında tutmaya çalışan Osmanlı Devleti, bölgede Rusya'ya karşı bir blok oluşturmaya çalışmıştır. Gürcü beylerinin bölgede yapılan kaleleri tehdit olarak görmelerini engellemek için, yapılan kalelerin Rusya'ya karşı savunma ve saldırı amaçlı olduğu, onlar için bir tehdit olmayacağı ve onlara karşı kullanılmayacağı hususlarında kendilerine teminat verilmiştir.¹⁸

Osmanlı Devleti Rus ilerleyişi karşısında yaptırmaya karar verdiği kalelerin onarım ve bakımına bundan sonra da devam etmiştir. Devamlı surette bu kalelere Anadolu'dan asker gönderilmiştir. Ayrıca kale muhafızlarına gönderdiği emirnamelerde bölge halkı ile irtibat kurmaları ve bölgedeki kabileleri Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin yanında yer almalarının sağlanması amacıyla gerekenlerin yapılması hususuna dikkat çekilmiştir. Bu amaçla Kafkasya'daki Gürcü beylerine, Dağıstan hanlarına ve Çerkez ve Abaza kabileleri ileri gelenlerine çeşitli derecelerde unvanlar, hediyeler verilmiştir.¹⁹ Bundan sonra 1762 ve 1764 yıllarında da Faş Kalesi bir tamirat daha geçirmiştir. Aynı yıllarda Sohum Kalesinin tamiratına 1761 yılında başlanmış ve 1762 yılında tamirat çalışmalarına devam edilmiştir.²⁰

¹⁷ Aydın; s.85-86. Ahmet Cevdet Paşa; Tezâkir 1-12, Yay. Haz. Cavit Baysun, Ankara, 1991, s.97.

¹⁸ Aydın; s.87.

¹⁹ Gürcü meliklerine 1724 yılından itibaren onlarla hem iyi ilişkileri devam ettirmek hem de yardımlarını görmek amacıyla çeşitli hediyeler gönderilmiştir. Bu iş için Faş Kalesi bina emini tayin edilen el-Hac Mehmet görevlendirilmiştir. Hediye gönderilen Gürcü melikleri ve hediyeler şunlardır: Açık-baş, Dadyan, Acara meliklerine ve ayrıca Abaza kabilesi ileri gelenlerine hediyeler; her birine birer top al çuka kaplı nafe kürk (tilki ve sair hayvanların karın kısımlarından yapılan bir çeşit kürk), birer top diba (ipekli kumaş), donluk ve birer top telli Hatâyi (ipek ve kılbadanla dokunmuş bir tür sert kumaş). Meliklerden başka Gürcü ileri gelenlerinden 25 tanesine birer top al çuka kerrâke (yünden ve softan yapılmış bir çeşit cüppe). Aydın; s.77. Bu tarihten sonra müteaddit defalar Osmanlı Devleti Kafkasya'daki kabile ileri gelenlerine hediyeler gönderecek ve bazılarını maaş bağlayacaktır. Bu duruma değişik tarihlerde birkaç örnek göstermek mümkündür. Anapa gümrüğünden Çerkez ve Abaza kabileleri ileri gelenlerine maaş verilmesi. BOA; MAD, Mukataaların Kayıt Defteri, No. 10229, s.382, (2 Muharrem 1201) 25 Ekim 1786. Kabile ileri gelenlerine hediye ve maaş verilmesi için Anapa muhafızına emir verilmiş, kimlere hediye ve maaş verileceği tespit edilerek defteri hazırlanmıştır. Toplam 64 kişiye verilecek hediye tutarı 18.025 kuruştur. BOA; MAD, Masrafların Kayıt Defteri, No. 10366, s. 212-213 (7 Cemaziyevvel 1243) 26 Kasım 1827.

²⁰ Aydın; s.98.

b. Küçük Kaynarca Anlaşması'ndan Sonra Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki Faaliyetleri

Osmanlı Devleti için Kafkasya'nın eskiye nazaran daha fazla önem arz etmeye başlaması 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan Osmanlı Devleti'nin yenik çıkması nedeniyle Kırım Hanlığı'nın önce bağımsızlığını kazanması, ardından Rusya tarafından ilhak edilmesi sonucu gerçekleşmiştir. Rusya'nın savaşı kazandıktan sonra Kafkasya'da ilerlemesi Kırım'ın kaybı sonucunda ise Kuzey Karadeniz'de Osmanlı Devleti'nin limanı kalmaması nedeniyle Soğucak, Sohum ve Faş kalelerinin tamirata ve takviyesi yeniden gündeme gelmiştir.

Bu arada Gürcistan savaş sırasında Osmanlı Devleti aleyhine Rusya yanında hareket etmiş, bu durum hem diğer Kafkas kabilelerinin hem de Osmanlı Devleti'nin tepkisine yol açmıştır. Diğer taraftan Ruslar ilk defa olarak Kafkasya'da kuzey ile güney arasındaki irtibatı sağlayan ve stratejik öneme sahip Daryal Geçidi'ni aşmışlar ve İmereti Krallığı'nın başkenti Kutayis'e girmişlerdir. Hatta Faş Kalesi'ni dahi kuşatmışlardır. Savaş sonunda imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşması, Rusya'nın nüfuz bölgelerini artırırken Osmanlı Devleti'nin büyük oranda toprak kaybına sebep olmuştur. Nihayetinde Gürcistan Kralı Irakli 1783 Ağustosunda Rus himayesine girmeyi kabul etmiştir. Böylece Osmanlı Devleti, Kafkasya'da önemli bir mihenk taşı kaybetmiştir.²¹

Osmanlı Devleti bütün bu gelişmeler üzerine Kafkasya'da bulunan sınırlarına daha fazla önem verme ihtiyacı hissetmeye başlamıştır. Kafkasya sınırındaki valilere gönderdiği emirlerde, devamlı olarak teyakkuzda bulunmalarını istemiştir. Dağıstan hanlarına yazdığı mektuplarda ise Rusya'nın tecavüzlerine karşı koymalarını, bölgedeki gelişmeler hakkında Osmanlı Devleti'ni haberdar etmelerini talep etmiştir.²² Osmanlı Devleti ayrıca Dağıstan hanlarına hediyeler göndermiş, Ruslara ve Tiflis'e yaptıkları akınlardan memnun olduklarını bildirmiştir. Hatta bu sırada Dağıstan taraflarından gelen misafirler İstanbul'da büyük bir hoşgörü ve ilgiyle karşılanmışlardır. Esasen böyle bir durumda Dağıstan hanlarının Osmanlı Devleti'ne ihtiyacı olduğu kadar Osmanlı Devleti'nin de Dağıstan hanlarına ihtiyacı olduğu bir gerçektir.²³

Bu amaçla Osmanlı Devleti Kafkasya'nın kuzeyinde yer alan Çerkez kabileleri ile de irtibat kurmak gereğini hissetmiştir. Bunda en önemli etkiyi Canik Muhassılı Canikli Ali Paşa yapmıştır. Canikli Ali Paşa, Soğucak Kalesi'nin yapılması suretiyle bölgeye yerleşilmesini, özellikle Çerkez kabilelerinin Osmanlı Devleti yanında Rusya'ya karşı yönlendirilmeleri durumunda Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'da üstünlüğü ele geçirebileceğini

²¹ Cemal Gökçe; Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti, İstanbul, 1979, s.75.

²² Aydın; s.101.

²³ Sema Işıktan; "1787-1792 Osmanlı-Rus Harbi Sırasında ve Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Dağıstan Hanları ile Münasebetleri", Kafkas Araştırmaları I, İstanbul, 1992, s.34.

ileri sürmüştür. Bu görüşünü bir rapor hâlinde Babîâli'ye bildirmiştir.²⁴ Bundan sonra Ali Paşaya üzerinde bulunan Canik muhassıllığından başka Trabzon eyaleti ve Erzurum valiliği görevleri de verilmiştir.²⁵ Bu hususta Kaptanı Derya Gazi Hasan Paşanın gayretlerini de özellikle belirtmek gerekir.²⁶ Bu itibarla Çerkezistan bir serhat ülkesi hâline getirilmiş²⁷ ve bölgenin savunması kapsamında Canikli Ali Paşanın oğlu Ahmet Mikdat Paşa Soğucak muhafızlığına atanmıştır. Ahmet Mikdat Paşaya vezirlik payesi verilerek ayrıca Sivas valiliği kaymakamlığı görevi de tevdi edilmiştir. Emrine 10.000 asker verilmesi de kararlaştırılmıştır. Mikdat Ahmet Paşanın görevi, Soğucak muhafızlığı yanında bölgenin sakinleri olan Çerkez, Abaza ve Nogay kabileleri ile irtibat kurmak, düşman hakkında bilgi toplamak ve Rus saldırıları karşısında havalinin korunmasını sağlamak olarak belirlenmiştir (1778).²⁸

Ancak bölgedeki en önemli faaliyetler Soğucak Kalesi'nin yeniden yapılması kapsamında 1776 yılından itibaren başlayan ancak başlangıçta yavaş olan çalışmalar, Ferah Ali Paşanın²⁹ muhafız olarak ve Mimar Mehmet Tahir Ağanın mimar olarak atanmasından sonra hızlanmıştır. Soğucak Kalesi'nin³⁰ yapımının tamamlanmasından sonra yine Mimar Mehmet Tahir Ağanın nezaretinde Anapa³¹ ve Gelincik³² kaleleri yapılmaya başlanmıştır.

²⁴ Rıza Karagöz; Canikli Ali Paşa, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, s.70.

²⁵ Enveri; Tarih, s.100/b. Ahmet Cevdet Paşa; Tarih-i Cevdet, II, s.92.

²⁶ Muzaffer Erdoğan; "On Sekizinci Asır Sonlarında Bir Türk Sanatkârı Hassa Baş Mimarı Mehmet Tahir Ağa Hayatı ve Meslekî Faaliyetleri", İÜEF Tarih Dergisi, XI/15, İstanbul, 1960, s.45.

²⁷ Ali Arslan; "Rusya'nın Kırım ve Gürcistan'ı İlhakından Sonra Osmanlı Devleti'nin Çerkez Kabileleri İle Münasebetleri (1784-1829)", Kafkas Araştırmaları I, İstanbul, 1992, s.46.

²⁸ BOA; HH, No. 745, Ahmet Mikdat Paşaya Hüküm, Rebiülahir 1192 (Mayıs 1778).

²⁹ Ferah Ali Paşanın bölgedeki faaliyetlerini divan kâtibi olan Haşim Efendi ayrıntısıyla kaydetmiş ve yazmıştır. Bu nedenle geniş bilgi için bk. Haşim Efendi; Ahval-i Anapa ve Çerâkise, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu, No. 1569, s.1-58. Ayrıca, Zübeyde Güneş Yağcı; Ferah Ali Paşanın Soğucak Muhafızlığı (1781-1785) On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi.

³⁰ Soğucak Kalesi'nin tamiri için 1724 yılından itibaren başlayan çalışmalar aralıklarla devam etmiştir. 6 Eylül 1758 tarihli emirle kalede yapılacak mahaller ve tamiri gereken yerlerin tespit edilerek keşif ve tamirat defterinin gönderilmesi istenmiştir. Bu tarihte kalenin bina emini Gedikli Osman Ağadır. Osman Ağanın nezaretinde harcanmak üzere kalenin tamiri amacıyla öncelikle 20.000 kuruş daha sonra ise 10.000 kuruş daha gönderilmesi sağlanmıştır. (13 Cemâziyelâhir 1172) 12 Ocak 1759. Bir süre sonra 1761-1762 yılında kalenin tamiri için yeniden keşfi yapılmış ve yeniden bina ve tamir edilecek mahallerin defteri Sadarete gönderilmiştir. Bu keşif defterine göre başlayan çalışmalar 1761-1762 yılında artarak devam etmiş ve 64.308 kuruş masraf tespit edilerek gönderilmiştir. MAD Keşif ve Tamirat Defteri No. 3160, s.137, (26 Şevval 1175) 20 Mayıs 1762. Ferah Ali Paşanın Soğucak muhafızı olarak atanmasından sonra ise kalenin yeniden yapımı için hazineye 305.000 kuruş gönderilmiş, bu paranın yetmemesi hâlinde ise Anapa gümrüğünden takviye yapılabileceği özellikle belirtilmiştir. Gökçe; s.57.

³¹ Anapa, Çerkezistan'ın kuzeybatısında Tamana yarımadasında Kuban nehri ağzından 33 km güneyde yer almaktadır. Soğucak'a olan uzaklığı 30 mil kadardır. P. Minas Bijikyan; Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası, Çev. Hrand D. Andresyan, İstanbul, 1969, s.83. Önceleri stratejik bir öneme sahip olmayan kale, Kırım Hanlığı'nın Ruslar tarafından ilhakından sonra önem

ştir.²⁴

aşka

susta

tmek

²⁷ ve

likdat

ezirlik

niştir.

şanın

abaza

ak ve

olarak

niden

arıçta

şhmet

ğucak

Tahir

niştir.

nstitüsü

Mimarî

I, 1960,

Çerkez

ıntısıyla

apa ve

Ayrıca,

z Mayıs

ı devam

in tespit

ii Gedikli

öncelikle

iziyelâhir

yapılmış

defterine

raf tespit

(1175) 20

ı kalenin

inde ise

ın 33 km

aradeniz

i stratejik

ra önem

Anapa Kalesi'nin yapılmasıyla birlikte Anapa ön plâna çıkmış ve Osmanlı Devleti'nin Kuzey Kafkasya'da Rusya'ya karşı kilidi konumuna gelmiştir.³³ Anapa Kalesi'nin yapılmasından sonra Soğucak'ın ve Anapa'nın güneyinde yer alan Gelincik Kalesi ve limanı inşa olunmuştur.³⁴ Böylece Taman yarımadasının güneyinden başlayarak Karadeniz'in doğu kıyıları kaleler ile tahkim edilmek suretiyle Rusya'ya karşı bir güvenlik hattı oluşturulmaya gayret edilmiştir. Amaç, Kafkasya'da Rusların güneye inmesi önlemektir.³⁵

Soğucak muhafızı olarak 1781 yılında göreve başlayan Ferah Ali Paşa, özellikle bölgenin sakinleri Çerkez kabileleri ile irtibat kurmaya çalışarak onların Osmanlı Devleti'nin yanında yer almaları için gayret sarf etmiştir. Bu arada Soğucak ve Anapa kalelerinin askerî olarak takviyesi hususunda da önemli ölçüde faaliyet göstermiştir.³⁶ Yine Soğucak'a 100 saat mesafede özellikle Kabartay ve Çeçenistan'a yakın bir yer olan Hacılar'da bir toprak kale yapılması sağlanmıştır.³⁷ Çerkez kabilelerinin başvurusu üzerine Rus sınırında Kuban nehri boylarında toprak kaleler yapılmasına karar verilmiştir. Toprak kalelerden birisi Anapa yakınlarında Nogay kabilelerinin iskân edildiği yerde, Buhur çayı mevkiinde yapılmıştır.³⁸ Diğeri Taman yarımadasının karşısında Soğucak'a 60 saat mesafede inşa edilmiştir.³⁹

kazanmıştır. John F. Baddeley; Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil, Çev. Sedat Özden, İstanbul, 1989, s.25-26. Venedik'in bölgede kolonileri bulunduğu dönemlerdeki adı Napa idi. Şemsettin Sami, Kamus'ı Alâm, I, İstanbul, 1308, s.387. Ahmet Cevdet Paşa ise kalenin Cenevizliler tarafından inşa edildiğini yazmaktadır. Ahmet Cevdet Paşa; Tarih-i Cevdet, III, s.182. Bu dönemde Soğucak Muhafızı Ferah Ali Paşa Anapa Kalesi'nin yeniden yapımı görevini de üstlenmiştir. Bunun için kendisine ve Soğucak bina eminine 10.000 kuruş tevdi edilmiş yetmediği durumda ise Anapa'ya 5000 kuruş daha gönderilmiştir. BOA; C As, No 52021, Soğucak Muhafızı Ferah Ali Paşaya Hüküm, (28 Zilkade 1197) 25 Ekim 1783.

³² BOA; C As No: 13119, Soğucak Muhafızı Ferah Ali Paşanın Gelincik Kalesi'nin Keşfine Dair Sadarete Takrir (27 Şaban 1197) 28 Temmuz 1783. Ayrıca bölgede Hacılar mevkiinde Hacılar Kalesi ve gerekli mahallerde toprak kaleler inşa edilmesi istenmiş ve Soğucak Muhafızı Ferah Ali Paşa bu iş için görevlendirilmiştir. Ferah Ali Paşa gerekli çalışmaları yaparak kısa zamanda Hacılar Kalesi'ni ve toprak kalelerin inşasını tamamlamıştır. BOA; HH, No. 1011/C, Soğucak Muhafızı Ferah Ali Paşanın Tahrirâtı, (Şevval 1199) Ağustos 1785.

³³ F. Baddeley; s.25.

³⁴ BOA; HH, No. 1011/C, Soğucak Muhafızı Ferah Ali Paşanın Tahrirâtı 28 Şevval 1199 (3 Eylül 1785).

³⁵ Jean-Louis Mattei; "Kırım ve Kafkasya'da Osmanlı Nüfuzunun Gerilemesi ve Ruslara Karşı Kafkas Kabilelerinin Direniş Girişimleri (1792)", Toplumsal Tarih, 1/6, İstanbul, 1994, s.40.

³⁶ Soğucak Kalesi'nin yeniden yapılması I. Abdülhamit'in saltanatı ve Halil Hamit Paşanın vezareti dönemindedir. Halil Hamit Paşa, Avrupa'dan istihkâm ve coğrafya mütehassısları getirterek ülkenin çeşitli yerlerinde incelemeler yapılmasını istemiştir. Mart 1783 yılında Osmanlı kalelerinin nasıl müdafaa edileceği hakkında inceleme yapmak üzere İstanbul'a gelen istihkâm subaylarından Antuvan Şabo (?), Çanakkale ve Soğucak kalelerinin müdafası hakkında projeler hazırlamışlar ve bunları sadrazama sunmuşlardır. Bir yıl sonra 16 Mart 1784 Yüzbaşı Dölafit Klave (?) ve Coğrafya Uzmanı Poare (?) Karadeniz sahillerinde de incelemelerde bulunmuşlar, Anapa, Gelincik, Sinop ve Amasra'yı gezmişler ve teftiş etmişlerdir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı; "Sadrazam Halil Hamit Paşa", Türkiyat Mecmuası, V, İstanbul, 1955, s.234, 236.

³⁷ BOA; HH, No. 1011/B Soğucak Muhafızı Ferah Ali Paşanın Sadarete Tahrirâtı (Selh Şevval 1199) 4 Eylül 1785, Ahmet Cevdet Paşa; Tarih-i Cevdet, III, s.192. Gökçe; s.67.

³⁸ Ahmet Cevdet Paşa; Tarih-i Cevdet, III, s.184.

³⁹ BOA; CD, No. 15902, 15 Cemaziyelâhir 1198.

Ayrıca Lapa nehri boylarında da bu neviden toprak kaleler yapılması için çalışılmıştır.⁴⁰

Çerkez kabileleri, Soğucak Muhafızı Ferah Ali Paşaya başvurarak, kale yapımı ve bu konudaki gerekli levazım yapımını bilmediklerini, kendilerine yardım edilmesini istemişlerdir. Ferah Ali Paşa durumu İstanbul'a bildirmiş ve bundan sonra Çerkez kabilelerine kale yapımı hususunda yardımcı olması amacıyla gerekli teknik elemanlar gönderilmiştir. Ayrıca Çerkez kabilelerine top ve tüfek üretiminde de yardımcı olabilecek uzman kişiler gönderilerek bölge insanının takviye edilmesi sağlanmaya çalışılmıştır.

Aynı Soğucak Kalesi gibi bölgedeki diğer kaleler, Sohum ve Faş kaleleri de bu tarihlerde tamir ve tahkim edilmiştir. Sadrazam Halil Hamit Paşa, Kırım'ın Ruslar tarafından 1783 yılında ilhak edilmesinden sonra Osmanlı Devleti'nin kısa süre içinde Rusya ile bir savaşa gireceğini düşünmekteydi. Bu savaşın Balkanlar'da olduğu kadar Kafkasya'da da cereyan etmesi muhtemel görünüyordu. Bu itibarla Balkanlar kadar Kafkasya'daki kalelerin de öncelikle -ihtiyaç var ise- tamirlerinin yapılması gerekiyordu. Ardından mutlaka gerektiği şekilde asker ve teçhizat bakımından takviye edilmeleri şarttı. Sadrazam Halil Hamit Paşanın gayretleri ile yapılan bu çalışmalar semeresini 1787-1792 Osmanlı Rus Savaşı'nda verecektir. Osmanlı Devleti'nin Ruslara karşı bu savaşta başarılı olmasının sebeplerinden birisi de Halil Hamit Paşanın savaş öncesi aldığı önlemlerdir.

Osmanlı Devleti, savaşta sınır mahalleri olan Sohum, Soğucak, Faş ve Batum'a 200.000 üzerinde asker tertip edilerek gönderilmesini sağlamıştır.⁴¹ Trabzon Valisi Battal Hüseyin Paşayı Anapa'ya göndermek⁴² suretiyle, Ruslarla Kafkasya'da bir savaşı öngörmüştür. Çünkü Osmanlı Devleti, böyle bir savaşta Çerkez ve Abaza kabilelerinin Rusya'ya karşı yanında yer almasını sağlayarak Rusya'nın Kafkasya'daki üstünlüğünü sona erdirmeyi amaçlamıştı. Fakat Battal Hüseyin Paşa uzun süre çeşitli gerekçelerle oyalanmış ve Anapa'ya görevinin başına gitmemiştir. Sonunda eğer görevine gitmezse idam edileceği şeklinde bir ferman III. Selim tarafından kendisine gönderilmek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Hüseyin Paşa, harekete geçerek Anapa'ya gitmiştir. Ancak Anapa'ya gittikten sonra da görevini yerine getirmesi için ayrıca emirler gönderilmek zorunda kalmıştır. Çerkez ve Abaza kabilelerinin askerî güçleri ile birleşerek Kafkasya'daki Rus güçlerine karşı harekete geçmesi gerekirken bunu yapmamış ve birkaç ay Anapa'dan ayrılmamıştır. Bu sırada Osmanlı

⁴⁰ BOA; AE I. Abdülhamit, No. 10086, Soğucak Muhafızı Ferah Ali Paşaya Hüküm (Selh Şevval 1199) 4 Eylül 1785.

⁴¹ Ahmed Vâsıf, Mehâsinü'l-Asâr ve Hakaikü'l-Ahbâr, Yayınlayan Mücteba İlgürel, İstanbul, 1978, s.320.

⁴² BOA; HH, No. 6185, Erzurum ve Trabzon Valisi Abdullah Paşanın Sadarete Tahriratı 22 Cemaziyevvel 1205.

çin
ak,
ini,
il'a
ıda
ıca
ıan
aya

faş
mit
nra
jini
da
dar
ası
zat
nın
Rus
arılı
lığı

Faş
sini
k⁴²
anlı
arşı
ona
şitli
nda
elim
ine
a'ya
nek
ile
ken
anlı

ıval
ıbul,

ı 22

Devleti tarafından Dağıstan hanlarına emir gönderilmek suretiyle Hüseyin Paşaya askerleriyle birlikte katılmaları istenmiştir.⁴³ Sonunda Anapa'dan 40.000 civarında kuvvetle Ruslarla savaşmak üzere Kuban boylarına hareket etmiştir. Kendisine hatırı sayılır Çerkez ve Abaza askerî kuvveti de katılmıştır. Ne var ki Battal Hüseyin Paşa, Ruslarla karşılaştığında fiilî olarak savaşa girmeyerek Rusların tarafına geçmiştir.⁴⁴ Bu durum Kafkasya'da Osmanlı Devleti'nin varlığını tehlikeye sokmuştur. Ruslar bundan sonra Anapa'yı iki defa kuşattıktan sonra üçüncüsünde ele geçirmişlerdir.⁴⁵ Anapa'nın düşmesi Osmanlı varlığının Kafkasya'da tehlikeye girmesi anlamı taşımaktadır.⁴⁶ Battal Paşadan sonra Anapa seraskerliğine Trabzon Valisi Abdullah Paşa tayin edilmiştir.⁴⁷ Abdullah Paşa da çeşitli sebepler ileri sürerek Trabzon'dan ayrılmamış görev yerine gitmemiştir. Bu nedenle Osmanlı Devleti, Kafkasya'da yeni bir harekât gerçekleştirememiştir. Savaş sonunda 1792 yılında imzalanan Yaş Anlaşması'yla Kafkasya'da Faş, Sohum, Soğucak, Anapa gibi kaleler Osmanlı Devleti'nde kalmış, buna karşılık, Ruslar da Kafkasya'nın diğer bölgelerindeki nüfuzlarını artırmışlardır.⁴⁸

c. XIX Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki Askerî Yatırımları

Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki mücadele XIX. yüzyılda azalmadan devam etmiştir. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki askerî faaliyetleri ve yatırımları da kesintiye uğramamış ve hatta Rus saldırılarına karşı bölgede gerekli tedbirlerin alınması için çalışmalar hızlandırılmıştır. Nitekim 1806-1812 Osmanlı Rus Savaşı'nda Kafkasya'ya Rus saldırıları yoğunluk kazanmıştır. Ruslar, Kafkasya'da Osmanlı Devleti'nin varlığını sona erdirmek amacıyla Faş, Anapa, Sohum gibi Doğu Karadeniz kıyısında yer alan serhat kalelerine saldırmışlardır. Doğu seraskerliğine tayin olunan Ferhat Paşanın başarısızlığı, komutanlar arasında ayrılık çıkması ve Göryal kabilesi reisi Şerif Mehmet Paşanın elinde kâfi miktarda asker bulunmaması gibi nedenlerle Faş Kalesi Ruslar

⁴³ BOA; HH, No. 8105, III. Selim'in Hatt-ı Hümayunu (Tarihsiz). Işıktan; s.34-45.

⁴⁴ BOA; HH, No. 11702, Haseki Mahmut Ağanın Sadarete Tahrirâtı, (13 Zilkade 1204) 25 Temmuz 1790. HH, No. 9462, Kaimakam Paşaya Hatt-ı Hümayun (Tarihsiz). Battal Hüseyin Paş'nın Rusya'ya firarı Osmanlı Devleti'nde şaşkınlıkla karşılanmıştır. Rus kaynakları Rusya tarafına geçmediğini, yenildiğini ileri sürmektedir. Osmanlı kaynakları ise firar ettiği görüşündedirler ve sebebi olarak da kendisinin beklediği Trabzon valiliğinin Abdullah Paşaya verilmesini göstermektedirler. Bu konu ne kadar ihtilâflı olursa olsun Kafkas harekâtının başarısızlıkla sonuçlanması Osmanlı Devleti'ni Kafkasya'da zor durma düşürmüştür. Gökçe; s.157-162.

⁴⁵ Rusların Anapa kuşatması devam ederken Osmanlı donanması Karadeniz'de yeterince hızlı hareket etmiş ve zamanında yardım götürmüş olsaydı kalenin Rusların eline geçmesi imkân dâhilinde olmayabilirdi. BOA; No. BOA, HH No. 58609, Kaimakam Paşaya Hattı Hümayun (Tarihsiz).

⁴⁶ Baddeley; s.25 vd.

⁴⁷ BOA; HH, No. 11671, III. Selim'in Hatt-ı Hümayunu (Tarihsiz). Gökçe; s.163.

⁴⁸ Aydın; s.112.

tarafından ele geçirilmişti. Aynı durum Kuzey Kafkasya için de geçerli olmuş ve Anapa Kalesi de işgal edilmiştir. Osmanlı Devleti, bu savaş sırasında Kafkasya'da çok fazla etkin olamamış, kalelerin geri alınması için Dağıstanlıları Rusya'ya karşı teşvik etmenin haricinde bir şey yapamamıştır. Savaş sonunda imzalanan Bükreş Anlaşması, Rusya'nın toprak kazancı ile bitmiş, Osmanlı Devleti yine toprak kaybetmiş olmasına rağmen Faş, Anapa Sohüm kaleleri Ruslar tarafından tahliye edilmişlerdir.⁴⁹

Osmanlı Devleti Rusya ile yaptığı Bükreş Anlaşması'ndan sonra yeniden bölgedeki kalelerin tamir ve tahkimatı konusunu ele almıştır. 1814, 1819 ve 1821 tarihlerinde Faş ve Anapa kaleleri Rusya'nın hâkimiyetine geçmesinden önce son defa olarak tamir ve tahkim edilmişlerdir. Anapa Muhafızı Seyit Ahmet Paşa, 1822 yılından itibaren kalenin bazı yerlerinin tamirinin yapılması ve Samsun, Trabzon ve Kastamonu taraflarından asker gönderilmesi için hükûmete başvurmuştur. Ahmet Paşanın isteği doğrultusunda kalenin tamiri ve tahkimi yapılmaya çalışılmıştır. Bu meyanda çalışmalar devam ederken bölgenin sakinleri Çerkez ve Abaza kabileleri ile olan ilişkinin daha da sıkılaştırılması yoluna gidilmiştir.⁵⁰

Rusya ile mücadele Osmanlı Devleti için 1828-1829 yılında yapılan savaşla yeni bir safhaya girmiştir. Yunan isyanı sonucunda başlayan savaş, Osmanlı Devleti'nin yenilgisiyle ve bu defa Kafkasya'daki varlığının sona ermesiyle neticelenmiştir. Faş, Sohüm ve Anapa kaleleri savaş sırasında Ruslar tarafından işgal edilmiştir. Osmanlı Devleti Çerkezistan'daki kabilelere nezaret etmek ve savaş sırasında Rusya'ya karşı örgütlemek amacıyla bölgeye temsilciler göndermiştir. Ancak bütün çabalara rağmen Rusya karşısında başarılı olunamamış ve savaş sonunda imzalanan Edirne Anlaşması ile adı geçen kaleler Rusya'da kalmıştır. Edirne Anlaşması'nın dördüncü maddesi "Gürcistan ve İmeter ve Güril semtlerinde kâin arâzi ve Kuban nehrinin ağzı St. Nikola limanına kadar liman-ı mezkûr dâhil olmak üzere cemi Kara Deniz sâhili ile'l-ebed Rusya Devleti tasarrufunda ola..." gereği artık Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki varlığı fiilî olarak tamamen sona ermiştir.⁵¹

Ancak Osmanlı Devleti'nin askerî varlığının Kafkasya'da sona ermesi Rusya'nın Kafkasya'ya tamamen hâkim olması anlamı taşımamaktadır. Rusya Kafkasya'yı ele geçirmek için uzun süre bölgedeki kabilelerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Kafkasya'da İmamlar dönemi olarak adlandırılan İmam Hamza ve İmam Hacı Murat ile başlayan ve İmam Şamil'in Rusya'ya 1859'da teslim olması ile biten dönem başlamıştır. Rusya ile yaptıkları mücadelede liderliği ele alan Şamil, müteaddit defalar Osmanlı Devleti'ne başvurarak yaptıkları mücadelede kendilerine yardım etmesini istemiştir. Osmanlı Devleti, bu sırada Mısır isyanı ile uğraşmak zorunda

⁴⁹ Gökçe; s.202.

⁵⁰ a.g.e.; s.215 vd. Aydın; s.113-122.

⁵¹ Arslan; s.51.

nuş
nda
için
ştır.
ı ile
apa

onra
814,
stine
apa
rinin
sker
steği
anda
ri ile

ılan
vaş,
sona
ında
lere
cıyla
usya
dirne
ı'nın
zi ve
lmak
la..."
imen

mesi
adır.
lerle
arak
mam
usya
nanlı
esini
unda

kaldığından Şeyh Şamil'e istediği yardımı yapamamıştır. Mısır'da Kavalalı Mehmet Ali Paşanın isyanı sonucunda zor durumda kalan devlet, Fransa ve İngiltere'nin Mısır yanında yer alması nedeniyle isyanı bastırabilmek ve uluslararası alanda destek olması için Rusya'dan yardım istemek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla Mısır meselesinin ortaya çıkması nedeniyle Osmanlı Devleti Rusya ile müttefik olmuştur.⁵² Müttefikleri Rusya'nın tedirgin olması ihtimaline karşılık Kafkasya ile olan irtibatını kesmiştir. Örneğin Çıldır'da Kafkasya'ya gitmek üzere asker toplamak isteyen Hasan Hasbi adında birisinin çalışma yaptığı Rusya'nın Trabzon Başkonsolosluğu tarafından Osmanlı Devleti'nin resmî makamlarına şikâyet edilmiştir. Devlet, hemen Trabzon'a bir müfettiş göndermek suretiyle olayı soruşturmuş ve Hasan Hasbi ve arkadaşları yakalanmıştır. Hasan Hasbi ve sekiz arkadaşı İstanbul'daki Rus Elçiliği marifetiyle sorguya çekilmiştir.⁵³ Bütün bunlara rağmen Rus yetkilileri, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'ya kaçak yollarla önemli ölçüde silâh yardımı yaptığını ileri sürmüşlerdir. Rusya bu silâh sevkiyatını durdurmak amacıyla 1835'te General Velyaminov komutasında girişimde bulunmuş ve başarılı olamayarak geri çekilmiştir. Osmanlı Devleti hiçbir zaman bu silâh sevkiyatını resmen kabul etmemiştir.⁵⁴

Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'ya askerî harekâta bulunma teşebbüsü 1854-1856 Osmanlı Rus Savaşı'ndan hemen sonra ermiştir. Osmanlı Devleti, 1853 yılında Rusya ile savaşın kaçınılmaz olduğunu görünce hazırlıklara başlamıştır. Bu savaşta İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti'nin müttefikleri olarak Osmanlı Devleti'nin yanında Rusya'ya karşı savaşa girmişlerdir. Savaş sırasında Erzurum valisi Sadarete yazdığı tahriratında Şeyh Şamil başta olmak üzere Kafkasya ileri gelenlerinin taltif edilerek Rusya'ya karşı onlardan yararlanılabileceğini bildirmiştir. Ancak hükümet, böyle bir olayı şimdilik gerekli bulmamıştır.⁵⁵ Fakat gelişmeler olayları farklı bir cepheye götürmüştür. Savaşın başlaması ile birlikte (4 Ekim 1853) Kafkasya yeniden gündeme gelmiştir. Kafkasya'daki Müslüman nüfusun Rusya için bir tehdit unsuru olabileceğini gören Osmanlı Devleti, 9 Ekim 1853 tarihli bir emirname ile Kafkas ileri gelenlerine Rusya'ya karşı cihat ilân edildiğini bildirmiştir. Bu düşünce kapsamında Şeyh Şamil'e de "evamiri âliye" gönderilmek suretiyle Kafkasya'daki mücadelede kendisinin Osmanlı Devleti'nin yanında yer alması ve bölgedeki Müslümanları örgütlemesi

⁵² Moshe Gammer; "Shamil and the Ottomans: A preliminary Overview", V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, İstanbul 21-25 Ağustos 1989, Ankara, 1990, s.388-389. Şeyh Şamil ile Mısır valisi arasında mektup teatisi gerçekleşmiştir. Bu konuda geniş bilgi için bk. Gammer; "The Imam and the Pasha: A Note on Shamil and Muhammed Ali", Middle East Studies, Vol. 2, No. 4, October 1996, s.336-342.

⁵³ Abdullah Saydam; "Kuzey Kafkasya'da Bağımsızlık Hareketleri", Kıbrıs'tan Kafkasya'ya Osmanlı Dünyasında Siyaset, Adalet ve Raiyyet, Trabzon, 1998, s.312.

⁵⁴ Paul B. Henze; Kafkaslar'da Ateş ve Kılıç: 19 Yüzyılda Kuzey Kafkasya Dağ Köylülerinin Direnişi, Çev. Akın Kösetorunu, Ankara, 1985, s.12.

⁵⁵ Mustafa Budak; "1853-1856 Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile Şeyh Şamil Arasındaki İlişkiler", Tarih Boyunca Balkanlar'dan Kafkaslar'a Türk Dünyası Semineri, 29-31 Mayıs 1995, İstanbul, 1996, s.87.

istenmiştir.⁵⁶ Bu ferman fiilî olarak Şeyh Şamil'e bir yarar sağlamamakla birlikte yine de Kafkasya'daki itibarının artması açısından değerlendirildiğinde önemli bir yere sahip olduğu bir gerçektir. Şeyh Şamil ise savaş süresince Osmanlı Devleti'ne Gürcistan üzerine bir askerî harekât düzenlenmesini teklif etmiştir.⁵⁷ Şeyh Şamil'in teklif ettiği plâna göre, kuzeyden o, güneyden de Osmanlı kuvvetleri Tiflis üzerine eş zamanlı olarak saldırı düzenleyecekler ve Tiflis ele geçirilecekti. Böylece Rusya'nın Kafkasya'daki varlığı sona erdirilmiş ve Rusya'ya büyük bir darbe vurulmuş olacaktı. Fakat müttefikleri olan İngiltere ve Fransa'ya bu plânı kabul ettiremeyen Osmanlı Devleti, Gürcistan yerine onların plânı gereği Kırım'daki Sivastopol limanına harekât düzenlemiştir.⁵⁸

Ancak savaşın sonlarına doğru Osmanlı Devleti, Kafkasya'da harekâta geçme kararı aldı. 1855 Eylül sonlarına kadar Kafkas sahillere Ömer Paşa komutasında 35.000 asker yığıldı. Amaç; Batum'dan hareketle Sohum ve Redutkale üzerinden Kutayis'e ve daha sonra Tiflis'e doğru ilerleyerek Doğu Gürcistan'a inen Kafkasya kuvvetleriyle birleşmekti. Böylece doğudaki Rus kuvvetleri kuşatılmış olacaktı. Çerkez ve Abazaların da yardımının mutlaka gerekli olduğu gerçekleştirilmeye çalışılan bu teşebbüs de akamete uğradı. Öncelikle Osmanlı Devleti'nin müttefikleri olan İngiltere ve Fransa bu harekâta karşı çıktılar. Ayrıca Osmanlı Devleti tarafından Çerkezistan valisi olarak atanan Sefer Paşa ile Şamil'in Çerkezistan naibi arasında ihtilâf vardı. Bu ihtilâf dolayısıyla kabilelerle irtibat tam olarak sağlanamadı.⁵⁹ Sonuçta kabileler harekâtın sonucunu beklemeyi tercih ettiler. Tam bu sırada da Şamil Çeçenistan'ın iç bölgesine çekildi ve sessiz kalmaya karar verdi.

Bütün bunların yanında harekâtın zamanı da doğru tespit edilmemişti. Mevsim kıştı ve Ömer Paşanın ilerleyişi bu nedenle yeterince hızlı değildi. Sonuçta Ömer Paşa, bahara kadar Zugdidi'de mahsur kaldı ve hiçbir şey yapamadı. Baharda ise geri çekilme kararı alınarak askerler Batum'a sevk edildiler. Böylece bu harekâtın sonuçsuz kalması ile Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki askerî faaliyetleri sona ermiş oldu.

⁵⁶ Bu emirnamede Şamil'e hitaben de şöyle denilmiştir: "Sen dahi ol taraftan muharebeye kıyam ile Şemahi, Kuba, Karabağ, Derbend, Karakaytak, Kumuk, Şemhal Andari, Lecay, ve İlisu han ve ümerasıyla ve halkınla birlikte Rusyaluya hücum edip yüz aklıkları ibraz edesin." Aynı yazıda Anadolu Ordusu Müşiri Abdi Paşa ile muhabere olunması tavsiye edildikten başka bu yolda hizmet gösterenlerin gerektiği şekilde taltif edilecekleri ifade edilmiştir. BOA; İD, Nr. 17605, Şeyh Şamil'e Hüküm (9 Ekim 1853). Saydam; s.317.

⁵⁷ BOA; İD, No: 19277, İef 3, Şeyh Şamil'in Tahrirâtı (13 Aralık 1853).

⁵⁸ Hatta Şamil müttefik karargâh merkezi olan Varna'ya Temmuz 1854'te bir heyet göndererek, Fransız Komutan Marshal St. Arnaud'a Anapa'ya ortak askerî harekât düzenlemeyi teklif etti. Ancak müttefikler Kırım'ın Sivastopol limanına çıkartma yapmayı uygun gördüler ve bu girişim de başarısızlıkla sonuçlandı. Hugh Seton-Watson, *The Russian Empire (1801-1917)*, Oxford 1988, s.324-325.

⁵⁹ Şerafettin Erel; *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, İstanbul, 1961, s.157.

3. Sonuç

Bu teşebbüsü Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'da gerçekleştirmeye çalıştığı ve Rusya'nın güneye inmesini engellemeye çalıştığı son teşebbüs olarak nitelendirmek mümkündür. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki son askerî yatırımı olarak da tavsif etmek mümkün görünmektedir. Osmanlı Devleti bundan sonra Kafkasya ile ilgili hususlarda doğrudan askerî müdahale yapamamış ve diplomatik yolları kullanmak zorunda kalmıştır. Rusya ise 1856 Paris Anlaşması'nı imzaladıktan sonra dikkatini Kafkasya'da toplamış ve 1859'da Şeyh Şamil'in teslim olması ile bitecek olan askerî harekâtını başlatmıştır.

Osmanlı Devleti, Çar Petro'nun Kafkasya seferinden sonra, Kafkasya'da Rusya'nın ilerleyişini durdurmak amacıyla savunma hattı oluşturmaya çalışmıştır. Bu amaçla sadece kale inşa etmek, asker sevkîyatında bulunmamıştır. Bölgenin sakinleri olan Çerkez kabileleri, Dağıstan hanları ile irtibat kurma ve onlardan Rusya'ya karşı askerî destek sağlamaya gayret etmiştir. Kabilelerin devletin yanında yer almasını sağlamak için bölgenin valilerini görevlendirdiği gibi kabile ileri gelenlerini de çeşitli yollarla taltif etme yolunu seçmiştir. Çerkez ve Abaza kabileleri ileri gelenleri ve Dağıstan hanlarına çeşitli vesilelerle hediyeler ve mansıplar gönderilmiştir.⁶⁰ Ayrıca Osmanlı Devleti çeşitli zamanlarda da Osmanlı Devleti'ne sadık kalmaları hususunda onlardan ahitnameler almıştır.⁶¹ Osmanlı Devleti'nin bütün çabalarına rağmen Rus ilerleyişi durdurulamamış ve Kafkasya Rusya'nın hâkimiyeti altına girmiştir.

⁶⁰ Osmanlı Devleti, Rusya ile mücadele ettiği bu uzun süreçte azamî ölçüde yararlanmayı plânladığı Çerkez ve Abaza kabileleri ileri gelenlerine çeşitli tarihlerde hediye ve maaş vermiştir. Bu yolla kabileleri devletin yanında tutmayı amaçlamıştır. BOA; CD, No. 12763, Kafkas kabilelerine gönderilen hediyelerin defteridir. (7 Muharrem 1207), 25 Ağustos 1792. HH, No 33888/A, Dergâh-ı Ali Gediklilerinden Anapa'ya Giden Seyit Mehmet Ağanın Takriri, (12 Cemâziyelâhir 1239) 14 Ocak 1824. Bu belgede kabile ileri gelenlerine gönderilen hediyelerin ve maaşların verildiği merkeze bildirilmektedir. CD, No. 2296, Anapa Muhafızı Ahmet Paşaya Hüküm, (17 Ramazan 1236), 18 Haziran 1821. Ayrıca gönderilen hediyelerin defterleri tutulmuştur. Bu defterlerde kime ne hediye ve ne kadar maaş verildiği ayrıntılı bir şekilde kaydedilmiştir. Bu defterlerden Osmanlı Devleti ile doğrudan irtibat kuran kabileleri tespit etmek de mümkündür. Hediyeler arasında kürkler (samur, sincab karsak...), kumaş çeşitleri, deri çeşitleri ve tüfek önde gelmektedir. HH, No. 44569/R, Kabail ve Ulema İleri Gelenlerine Gönderilen Hediyelerin Defteri (13 Rebiülâhir, 1242) 15 Ekim 1826.

⁶¹ BOA; HH, Nr. 1339, Soğucak Muhafızı Ferah Ali Paşadan Sadarete Tahrirat, (29 Ramazan 1197) 28 Ağustos 1783. Daha sonraki tarihlerde de önceden olduğu gibi Anapa muhafızları aracılığı ile ahitname alınmaya devam edilmiştir. HH, No. 33888/F, Kabilelerin Ahitnamesi, 1816; 1826/1827 yılı ahitnâmeleri için bk. HH, No. 44590/A, B, C, D, E... Arslan; s.49.